

מחשבות לעולמו הרוחני של יהודי דתי בן זמננו

יוסף גולדשמידט

נושא ההרצאה מזכיר את "האדם בן זמננו". רוצה אני לאפיין את האדם בן זמננו בשני תחומים בלבד, וברור שאי אפשר לומר במסגרת דקות אחדות דבר ממצה על הנושא המסועף והמורכב הזה – האדם בן זמננו. שני התחומים הם, האחד, תמונת העולם הפיסי כפי שאדם בן זמננו יכול וצריך לקבל אותה; ואילו התחום השני מתייחס למישור האנושי.

תמונת העולם הפיסי – התבל העצומה

אשר לתמונת העולם הפיסי אני מעמיד את התמונה על ההתרשמות שהאדם חי בפניה מסויימת של תבל עצומה, תבל אשר את היקפה וגודלה אנחנו למדים מפעם לפעם להעריך יותר ויותר, ואשר, לפי דעת המדע כבר זה כמה עשרות שנים, מתרחבת והולכת מיום ליום ומשניה לשניה. כי קיימת תנועה, במהירות גדולה מאד, של כוכבים, לא, של מערכות כוכבים, של שבילי-חלב שלמים. הכוכבים מתרחקים, כאילו, ממרכז דמיוני של התבל, בו התחיל אולי הכל אי פעם ע"י מין התפוצצות גדולה (The Big Bang). במקום עובדות רבות שאפשר להביא כדי לממש את הטענה שאדם צריך לראות את עצמו כחי בתבל עצומה אביא רק דבר שנחקר בשנים אלה, ואשר בא לידיעת אנשי המדע במשך עשרות השנים האחרונות בלבד, כוונתי לתופעה הנקראת בשם המדעי Quasar. הקוואר הוא מקור חזק מאוד של אור, הדומה בענין זה לכוכבים, אלא עובר עליהם בהרבה בעוצמת האור, ואשר חשבו אותו קשור לקרינת רדיו. אין האסטרונומיה יודעת לומר לנו היום כמה קווארים כאלה אפשר לראות בשמיים. אבל אומדן הוא שלו ניתן לנו לספור את כל אשר ניתן

אתר דעת - מכללת הרצוג

לראות במכשירים החזקים ביותר בכל תחום השמיים היינו אולי מגלים כ-15 מיליון קוואזרים כאלה. ואולם, למשפט זה יש להוסיף מיד מספר תיקונים. האחד הוא שלפני תקופה שהאסטרונומיה מעריכה כחמשת אלפים מיליון שנה היה אולי מספר קוואזרים פי מאה יותר גדול מאשר היום; ואילו לפני כשמונת אלפים מיליון שנה היה מספרם אולי פי אלף יותר גדול מאשר אנחנו יכולים לגלות ע"י סקר כל כדור השמיים היום. אין המדע מדבר על העבר הרבה מעבר לשמונת אלפים מיליון שנה, כי בסביבות בין 9 ל-10 אלפים מיליון שנה קרתה לפי האומדן דן אותה התפוצצות אדירה, אשר פיזרה בתבל את החומר שהיה עד אז מרוכז בחלק די קטן של המרחב. אז התחילה אותה תנועה של התרחקות מהירה למדי אל מעמקי התבולה העצומה. אבל ההסתייגות השניה מן המספר המשוער של 15 מיליון קוואזרים שסקר קפדני יכול היה לגלות היום היא זאת שבפועל קיימים אולי היום מאותם 15 מיליון קוואזרים לא יותר מ-35 אלף. מה פשר הסתירה הזאת בין שני המספרים, האחד 15 מיליון שהסקר יכול לגלות ולזהות אותם, והשני שקיימים במציאות רק 35 אלף? ברור שההסבר הוא בכך שהקוואזרים המרוכזים האלה קיימים במרחקים גדולים מכדור הארץ, מהם עד שני מיליון שנות-אור*. אין כל בטחון שהגופים קיימים היום במצב אותם במקומות הרחוקים האלה אף על פי שאנחנו רואים את קרני האור אשר יצאו מהם אי פעם. כי ברור לנו שקרני האור יעשו את דרכם במרחקים העצומים האלה שאנחנו מסמנים במיליון או שני מיליון שנות-אור, והם יגיעו אל מכשירינו באדמה בין אם הגוף אשר שיגר אותן אלינו עודנו קיים או איננו קיים. והתאוריה האסטרונומית אומרת שיש להניח שהרוב הגדול של אותם 15 מיליון קוואזרים המשוערים כבר נשרף מזמן ואינו קיים עוד, ולא קיימים בפועל היום אלא אותו מספר זעום שאמרת, כ-35 אלף. ועוד דבר אחד על עוצמת האור שהגופים הפילאיים

* שנת-אור היא המרחק שקרן אור תנוע במשך שנה. ידוע שבשניה אחת נע האור 300,000 ק"מ. שנת-אור מסמנת מרחק של $300,000 \times 86,400 \times 365$ ק"מ שהם $10^8 \times 94,608$ ק"מ.

האלה מגלים: ניתן לקבוע שקוּוּזר שמרחקו ממנו הוא בערך 2 מיליון שנות-אור מראה עוצמת אור אשר פי 4 יותר גדולה מזו של שביל-חלב על מיליוני כוכביו, אשר נמצא באותו מרחק מאתנו. מכאן ניתן להסיק את גודל הפלא שעדיין אין יודעים לו פתרון ופשר. בסיכומו של סעיף זה יכולים אנחנו לקבל את אשר אמרתי על התבל העצומה, שהאדם יבין את עצמו כיצור אשר חי על גרגיר אבק קטנטן בפינה של אחד משבילי החלב שאינם בין הגדולים בעולם. בו בזמן יסיק מנקודות האור של כוכבים אחרים, של קוּוּזרים ושל הערפילים הספירליים במרחקי התבל שהם כמין תמרורים המסמנים בשבילו את המרחקים העצומים. ואישם בתוך כל אלה נע כדור הארץ האפסי בגודלו ובכמותו, ועליו האדם שעל אפסותו קשה להתבטא בצורה ההולמת את מצבו האמיתי.

חידת העולם הפיסי לא נפתרה

על כל פנים יכולים אנחנו לומר שברור שחידות היקום, מנין התבל הגדולה הזאת, לשם מה היא קיימת, איך היא התחילה, מהם מקורות האנרגיה המקיימים את התהליכים המסובכים והעצומים האלה — כל הבעיות והחידות האלה לא מצאו את פתרונן ולא נתקברו אפילו להסבר מתקבל על הדעת. ובתוך כל זה בעית האדם וחיידתו איננה מן השאלות הקלות ביותר או מן השאלות שאין לאדם ענין בהן. ההפך הוא הנכון. עם הכרת האדם בגודל הבלתי משוער והבלתי נתפס של העולם הפיסי בו הוא חי, נעשית בעצם שאלתו שלו דחופה ביותר.

ואילו דבר אחד חיובי ניתן לומר, והוא שהאדם בהחלט התקדם במילוי משימה אשר הוטלה עליו. לפי הנאמר בפרשת בראשית — היא משימת "וכיבשוה" — דהיינו כיבושו של העולם והשתלטות האדם על כל אשר ישנו בכדור הארץ מחי וצומח ודומם והכוחות הגלומים בתוך העולם הקטן שלנו. את החידות לא פתרנו, אבל את שליטתנו על הפינה הקטנה המיוחדת לנו ביקום, שליטה זו אומנם הגדלנו ומוסיפים לבססה ולהרחיבה.

המישור האנושי: מהומניזם לאקסיסטנציאליזם

ועתה למישור האנושי בהתייחסות לאדם בן זמננו. גם כאן ברור שאין אני יכול אלא לבחור קו אחד בסיטואציה הרוחנית של האדם בן זמננו, אבל במסגרת הניתנת אין מנוס מכך. נראה לי שאנחנו צריכים לחפש את שורשי תודעתו של האדם של היום באותה תנועה שהתחילה במאה ה-16 והידועה כהומניזם, אותה תנועה אשר גאלה את האדם כיחיד, כאינדיבידואום, מכפיפותו למסגרות מימסדיות חזקות כגון הממלכה והשלטון הסקולריים מזה והכנסייה, המימסד הדתי, מזה. אבל ברור שההומניזם בראשיתו היתה תנועה תמימה יותר ושלמה יותר, ולא מרדנית וקיצונית כפי שהיא התפתחה במשך המאות שבאו אחר כך. תנועה זאת הובילה במאה השנים האחרונות לעמדות שיש בהן משום דחייה טוטאלית של אפשרות של חוק הטרונומי, כלומר חוק המוטל על האדם מבחוץ ואינו בא מתוכו. עמדה זאת אומרת בביטוייה האחרון והקיצוני כפירה בקיום כל מקור לחוקים הטרונומיים שאין מקורם, ביסוסם וצידוקם באדם עצמו. כי אין לפני קיומו של האדם ומלבדו ועל ידו שום דבר. היות וכן אין לאדם לקבל כל הדרכה והנחיה למה שהוא צריך לעשות ולמה שהוא צריך להמנע מלעשותו, אלא מעצמו בלבד.

מניעי ההתפתחות: אכזבה ואינדיבידואליזם

מה הם המניעים העיקריים אשר דחפו את האדם בזמננו לעמדה זאת? נדמה לי שיש להזכיר מניע אחד פסיכולוגי ואחד פילוסופי. המניע הפסיכולוגי נראה מעוגן בייאוש מן המימסדים הפועלים בשם המחוקקים ההטרונומיים. מאות בשנים התבססה הסמכות המדינית הפוליטית אשר שלטה באדם על "חסד עליון" המאשר ומסמיך את המושל עלי אדמות לעשות את מעשיו. והנה מעשי המלכים ומעשי הממלכות שמלכים משלו בהן לא הביאו את האנושות לחיי אושר וחופש, חיים שהאדם יכול להיות מרוצה בהם. ולא נראה המצב טוב יותר לגבי אותו מימסד רוחני גדול

אתר דעת - מכללת הרצוג

אשר שולט מאות בשנים בבני אדם — המימסד הדתי כפי שהתגבש בכנסיה, בעיקר בכנסיה הקתולית, ובתקופה המודרנית יותר גם בכנסיה הפרוטסטנטית לסוגיה ול-הסתעפויותיה. הייאוש הזה הביא רבים לידי כפירה בקיר מה של מהות שהיא מחוץ לאדם, כי אלה אשר התיימרו להנהיג את החברה האנושית בשמה של מהות כזאת לא עמדו במבחן.

ואילו המניע הפילוסופי, הבא להצדיק את העמדה שציינתי לעיל, הרי הוא דחיית כל פתרון המוני, שבא לצוות על הכרעות אוניפורמיות בשביל המוני בני אדם, כאילו יש מעשה טוב ודרך טובה להמונים בקולקטיב, מבלי לשאול את האדם היחיד מה הנכון בשבילו ומה המעשה הטוב אשר יעשה. דחיית הפתרונות ההמוניים ממילא מביאה אותנו לידי כך שאנחנו פונים לאדם היחיד בלבד כדי לשמוע ממנו תשובה לאותן השאלות שבהן הוא חייב להכריע בדרכו בחיים. אין אני יכול להוכיח בפניכם את המשפטים שאמרתי לאיפיון הסיטואציה הרוחנית של האדם בן זמננו, ובמקום זה רוצה אני להשמיע שני קטעים ספרותיים לא ארוכים שנכתבו ע"י אנשים אשר השפיעו, כל אחד בדרך המיוחדת שלו, על הלכי הרוח של האדם בן זמננו. על כן יש בדבריהם רמז לאותן העמדות שהן מונחות ביסוד של גישתנו של האדם המודרני לבעיות סמכות הטרונומית לו, כלומר הכפויה עליו מבחוץ ושאינה עולה בתוכו מבפנים.

מדברי ניטשה

הקטע האחד כתוב ע"י הפילוסוף הגרמני ניטשה, ואלה דבריו:

"המטורף: האם לא שמעת על אותו מטורף, אשר הדליק בשעות הבוקר הבהירים פנס, רץ לשוק וצעק: 'אני מחפש את האלוקים, אני מחפש את האלוקים!' ומאחר שרבים מן העומדים שם אותה שעה לא האמינו באלוקים הוא עורר צחוק רם. אחד אמר: 'מה קרה — האם הוא הלך לאיבוד?' אחד אמר: 'האם הוא אבד את דרכו, כילד? האם הוא מתחבא? האם הוא מפחד ממנו? האם יצא

אתר דעת - מכללת הרצוג

לדרך או היגר? כך צעקו וצווחו... והמטורף קפץ ביניהם ועקץ אותם במבטיו...

מספרים שבאותו יום נכנס המטורף לכמה כנסיות ושר שם תפלות אשכבה לאל הנצחי. וכאשר תפסוהו הוא השיב לחוקריו: 'וכי מה הן כנסיות אלה עכשיו – האם לא הקברים והמצבות לאלוקים?'

מדברי ר. מ. רילקה

והנה הקטע השני הלקוח מספר פרוזה, שכתב גדול המשוררים הגרמניים במאה הזאת, ריינר מריה רילקה. ואל יפלא הדבר בעינינו שדברי משורר מובאים כראיה והדגמה להלכי רוח, כי בודאי המשורר, איש הרגש העמוק, מסוגל לחוש את המגמות הרוחניות של זמנו ולתת להם ביטוי באמצעות אותן צורות האמנות שהוא בוחר בהן כדי לומר את אשר עם ליבו. רילקה במיוחד הוא משורר שמחשבה עמוקה וחוויות עזות הן היסוד לרוב יצירותיו. לשם צידוק נוסף לציטוט אזכיר שהפילוסוף היידגר, גם הוא אחד מראשי האקסיסטנציאליסטים, כתב מאמר של למעלה מ-12 עמודים על שיר קטן שרילקה רשם בספר אשר שלח לידי היידגר. ואלה הדברים של רילקה, כפי שהם מופיעים בספר שנקרא "רשימותיו של מלטה לאורידס בריגה":

"מלון מצויין זה עתיק מאד. עוד בזמנו של המלך קלוביס יכולת למות כאן במיטות אחדות. היום אפשר למות ב-559 מיטות, כמובן לפי סגנון בית חרושת. בגלל שעור הייצור הגדול מותו של היחיד אינו מבוצע כל כך טוב. אבל זה לא חשוב, הכמות היא העיקר. איזה אדם יקפיד היום על מוות מבוצע כהלכה? אף אחד! אפילו העשירים שיכלו להרשות לעצמם למות בסגנון מיוחד – מראים אדישות לענין. השאיפה למות משלך – נעשית נדירה מיום ליום. עוד מעט – זה יהיה נדיר כמו – חיים משלך. א-ל אלוקים, הרי הכל נמצא מוכן! אדם בא, מוצא איזה חיים, מן המוכן, אתה צריך רק ללבוש אותם. וכן – אתה רוצה להסתלק או נאלץ אתה להסתלק, ובכן אין שום טורח בכך: הנה המוות בשבילך, אדוני! מתים באופן מקרי בהחלט. מתים אותו מוות השייך למחלה שבמקרה

אתר דעת - מכללת הרצוג

יש לך. כי כאשר אנו יודעים כל המחלות, אנו יודעים גם כן שהסיום של המחלה במוות – שייך למחלה ולא לאדם. והחולה – הוא אינו צריך, לכאורה, לעשות שום דבר".

במישור האנושי – מבוכה

הקטעים האלה ויצירות רבות פילוסופיות, ספרותיות ופיוטיות נותנות אור על הלכי רוח שבני אדם רגישים בסוף המאה האחרונה ובמחצית הראשונה של המאה הזאת עד לזמננו הרגישו אותם. אם באנו להביע במלה אחת את הרושם שאנחנו מקבלים מקטעים אלה – הרי הוא של מבוכה, המבוכה הגדולה מול השאלה מה פשר קיומו של האדם? מנין ישאב האדם את ההדרכה וההכח וונה לאורח חיו? על יסוד אילו דיעות, עובדות, אמונות או השקפות יכריע האדם בכל מקרה ומקרה שעליו להכריע בו?

ריגרס סיבתית וההתגלות

ובזה אנחנו באים להוצאת מסקנות כלליות מהבאת העובדות בשני התחומים האלה, העולם הפיסי והעולם האנושי. נדמה לי שמותר לומר שמוסכם על הכל, על המאמין ועל הבלתי מאמין, שגם קיומה של התבל הגדולה וגם קיומו של האדם מהווים חידה שאין האדם יכול למצוא לה פשר. האדם מתעסק בהבנת העולם הפיסי הסובב אותו, והוא עושה זאת בדרך המדע בעיקר מתוך הסתמכות על הקטגוריה של הסיבתיות, ובכוחה של הסיבתיות הוא עולה משלב לשלב, מהכרה להכרה, בתהליך הקרוי האנליזה הקאוזלית או הריגרס הסיבתית. אבל מה שברור גם מבחינה מעשית וגם מבחינה תיאורטית שאין לריגרס הזה תכלית במובן של קץ וסיום, שמעליו אין לשאול ואותו אי אפשר לעבור, כי שם אנחנו מקבלים ומוצאים את התשובה המניחה את הדעת. לפי התאור הידוע לכולנו במדרש רבה עסק גם אברהם אבינו בריגרס הזה (באנליזה הקאוזלית). הוא ניתח תופעה ראשונה ועבר ממנה לתופעה שנייה, שלישית, רביעית כדי להגיע לסיבת הסיבות, ולא

הגיע! הוא לא ידע איך אפשר לצעוד עוד אחורה אל גורם ראשוני, אשר יסיים התהליך הזה בתשובה חיובית וברורה. לא הגיע גם אברהם אבינו בתהליך זה לסוף דרכו, עד אשר, בלשון המדרש, "הציץ עליו בעל הבירה". כלומר עד אשר זכה להתגלות ה' אשר היא נתנה לו את התשובה. ומהי התשובה שהתגלות אומרת לאברהם אבינו? הרי היא אומרת בניסוח שלנו שקיים העולם הפיסי – התבל העצומה – אבל פתרון חידת ה־מאין, ומדוע, ולשם־מה אין להשיגו בתוך מערכת הכוחות הפיסיים השולטים בתבל הזאת. הפתרון אינו אלא במציאות שהיא מחוץ, ומעל, ומעבר לכל קשר ולכל שייכות אורגנית או סיסטמטית עם העולם הפיסי – היא מציאותו של ה', הבורא, המקיים את העולם הזה.

התגלות איננה הסבר

אבל עם קצת התבוננות בתוך עצמנו וגם הסתכלות במאמציים המחשבתיים של הוגי הדעות מכל הזמנים בעם ישראל ומחוצה לו, אנחנו עומדים על העובדה שהתגלות עצמה היא חידה ומסתורין שאין אנחנו יכולים להבין אותה. כי "להבין" הרי פרושו לשייך את התוכן המחשבתי המסויים לתכנים מחשבתיים אחרים ולנתונים אחרים שבהם אנחנו עוסקים ואותם אנחנו מפעילים, כאשר אנחנו מפלסים לנו דרך בעולם בו אנו חיים. והנה הדבר המאפיין את המציאות האלוקית הזאת, זו המוצעת לנו כתשובה לחידתו של העולם, הוא שלא ניתן לראות אותה כחלק מעולמנו אנו, שהיא מעל ומעבר ומחוץ לעולם הזה, ושלא ניתן להשתמש באף אחד מן המושגים הלקוחים ממחשבתנו על העולם הזה כאשר אנחנו רוצים לתפוס ולתאר את המציאות ההיא. ידועים בודאי לכולכם הלב־טים איך להבין שבני ישראל שמעו בהר סיני את קול ה'. ידועים לכם הלבטים איך להבין את הנאמר בתורה שירד ה' על הר סיני, ועוד דברים כאלה. נמצאנו למדים אם כן לתמהוננו ולאכזבתנו המרה כי מאחר וגילינו בהתגלות ה' את האפשרות של מציאת תשובה לחידות קיומנו כבני אדם, וכבני אדם החיים על כדור הארץ בתוך

אתר דעת - מכללת הרצוג

התבל, הרי מהרנו והרחקנו את התפיסה של המציאות האלוקית כל כך מכל מגע ועירוב עם העולם הפיסי עד אשר אנחנו מתקשים עכשו להמליכו כאדון העולם האנושי, כאדון ההיסטוריה, כאדון המכוון את גורלו האינדיבידואלי של כל אדם ואדם. אני אומר את הדבר הזה אף כי אני מקבל את דברי הנביא ירמיהו אשר אמר לנו (כג, כד) "אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה' הלוא את השמיים ואת הארץ אני מלא נאום ה'". דברי ירמיהו הם דברי אמת, אך אין אנחנו יודעים כיצד ליישב אותם, כיצד לממש אותם. חשוב להגיד כי לא ניגוד בין כופר מזה ובין מאמין מזה עומד לפנינו, אלא: המאמין אינו יודע כיצד לממש את אמונתו זו האומרת שהתגלות ה' פרצה ופורצת מפעם לפעם לעולם הפיסי. אותה התפרצות, אותה חדירה, אותה הופעה של מציאות ה', כביכול, בתוך עולמנו הפיסי כחוויה מציאותית של האדם המתהלך על שתי רגליו בעולם הזה – אפשרות זאת היא חידה לא פחות גדולה מאשר חידת התבל כולה וחידת קיומו של האדם.

ובכל זאת, אחרי כל הלבטים האלה ואחרי שאנחנו יודעים שאין לנו כל סיכוי להתקרב לתשובה לשאלותינו העמוקות אלא מתוך קבלת ההתגלות, הרי אמונת ההתגלות היא למעשה קבלת עול מלכות שמיים של האדם בן זמננו, וקבלת האמונה הזאת היא הצעד הבחירתי המכריע של האדם איתו הוא צריך לצעוד כדי שיוכל להסדיר ולכוון את חייו מכאן והלאה כיצור החי בעולם בעל משמעות, אשר בו נמצאת תשובה לבעיותיו ושאלותיו העמוקות ביותר.

סתירה שהיא בניין

ובטרים נעבור הלאה לשאלה הגדולה המתייצבת עתה בפנינו רוצה אני להציג שאלה משנית בחשיבותה: איך מתייחס לראייה זאת של מציאותנו כל מה שנתחדש בעשור האחרון בכיבוש החלל ע"י האדם, שילוח הלווינים אל המרחב ונחיתתו של האדם על הירח? האם ההתפתחות חיות האלה מקילות עלינו את חיינו הרוחניים או הן

מכבידות עלינו? ראשית כל נראה מה האימפקט המיידני והישיר עלינו. העובדה שהאדם יכול להשתחרר למעשה מכדור הארץ, העובדה שרגלו של אדם דרכה על אדמת הירח והאדם גם מסוגל לחזור משם, הסיכויים הנראים היום לא דמיוניים ביותר שהאדם אפילו יתרחק עוד יותר מן הבסיס שלו על כדור הארץ ויחדור לתבל הגדולה – אירועים אלה ביטלו בלי ספק פעם ולתמיד מושגים המל-וויס אותנו בספרותנו מאז הזמן העתיק וימי הביניים, כגון הספירות של הירח ושל כוכבי הלכת. גדולה מזו, מושג שכל כך שגור בפנינו כמו "השמיים" גם כן איבד את משמעותו הראשונית, אשר היתה קשורה בתפיסה גאוגרפית-אסטרונומית מסויימת. כמובן שלא השתנה דבר באמונתנו במה שנקרא בתפילותינו "אבינו שבשמיים". אבל אם עד כה תפסנו באופן תמים ואולי בלתי מודע שהשמיים התיאולוגיים הם במרחק גדול מאוד מעל לראשינו, למעלה השמיים, ואנחנו על הארץ למטה, האמונה התמימה הזאת נהרסה. אנחנו יודעים היום שאנחנו יכולים לחקור את התבל עד למרחקים של מיליוני שנות-אור, ואין אנחנו חושבים אף רגע שנמצא שם מציאות שאיננה מציאות פיזית כפי שאנחנו חוקרים אותה באמצעות המדע האנושי המתפתח עלי אדמות. על אחת כמה וכמה שאין אנו חושבים אף רגע שבטיסותינו אל החלל נגלה את רגלי כסא הכבוד או את המלאכים או דבר מעין זה. ואל ייראה בעינינו כאילו זה היה תמיד ברור. לא כך הדבר! בעיני רבים וטובים היה בלי ספק קיים הרושם כאילו יש מציאות רצופה, המשתרעת מכדור הארץ עליו אנחנו עומדים עד לשמיים אשר הוא מקום השכינה, מקום מושבו של הקב"ה. תפיסה בלתי מודעת וכללית זאת יכלה להתקיים כל זמן שראייתו של האדם היתה אומנם מוגבלת לכדור הארץ והאטמוספירה הסובבת אותו, ולא עלה על דעתו של מישהו שהאדם יכול לעלות למרחקים האלה ולראות במו עיניו מה יש שם ומה אין שם. מגבלה פיזית זאת עזרה לקיום תמונת עולם אשר בה היה קיים הקונטיננטואום הזה מן האדם על כדור הארץ עד לשמיים, שעליו נאמר "השמיים שמיים לה', והארץ נתן לבני אדם". עתה בא הקץ לראייה זאת!

האם עמדתנו זאת היא מודרנית, והיא מהפכנית? לא ולא! אני טוען שזוהי עמדה אורתודוקסית מבוססת בתכלית, וקשה להעלות על הדעת שגדולי אומתנו חוץ מבודדים לא היו מוכנים לקבל אותה ולא היו מודים שכך הם מאמינים. גם תגובתו הידועה של הראב"ד לדברי הרמב"ם, לאמור ש"רבים וטובים" האמינו בגשמיות המושגים על האלוקים, אינה משנה כאן, כי ברור לכולנו שהראב"ד עצמו ידע שהצדק עם הרמב"ם, אלא שהוא מצא לנכון לתת הגנה מסויימת לחכמים גדולים ויראי שמים אשר בתמימות תפיסתם לא הגיעו לאותה עמדה שניסח הרמב"ם. אם כך הדבר מציע אני שנחשוב שהמהפכה הזאת של ביטול האמונה בספירות כוכבי הלכת וביטול המושג הדתי "שמייים" כמציאות גאוגרפית-אסטרונומית-פיסיקלית לא עשתה לנו רעה. אדרבא, יש לומר שההכרח לראות את מצבנו ומעמדנו בעולם בכל הבהירות ללא אשליות, וללא אפשרות להקל עלינו את העמידה כבני אדם בעולם הפיסי מול מציאות ה' שהיא מחוץ, ומעל ומעבר לעולם הפיסי, התפתחות זו שחררה אותנו מאשליות ומפתרונות מדומים. על כן אנחנו עתה בעלי סיכוי גדול יותר להגיע אל תפיסה אמיתית וטהורה של מצבנו. נעמדנו ע"י ההתפתחות הזאת כאילו "עם הגב אל הקיר". לשון אחרת, אנחנו עומדים, כל אחד ואחד, לפני הברירה הגדולה הזאת לקבל את התגלות ה' ולקבל עול מלכות שמייים, או לכפור במציאות ה'. אין דרך ביניים, ואין גשר פיסי-מציאותי-אנושי בינינו ובין מציאות ה'.

"כי אתה עמדי" — כיצד?

ועתה אנחנו פונים לשאלה המתבקשת לגבי אדם אשר בחר את הבחירה הגדולה והראשונית הזאת לקבל את ההתגלות ואת מציאות ה', אותו אדם אשר הכריע בעד האמונה בה' ואשר קיבל על עצמו לחיות בעולם הפיסי שלו כיצור נברא בפני עיני ה'. והשאלה היא, איך יכול אדם למצוא את הקשר בינו עלי אדמות ובין ה' למרות כל הדברים המפרידים החמורים אשר הקדמנו? איך יכול

יצור חומרי לחיות על האדמה ולחיות יחד עם זאת בפני הקב"ה?

אם אנחנו פונים למשל לנאמר על האדם אחרי בריאתו בפרשת בראשית ואח"כ בפרשת נח, כאשר נח ומשפחתו חוזרים מן התיבה כדי ליישב את האדמה, אנחנו מוצאים בעצם רק יעדים המסדירים את קיומו הפיסי של האדם. הברכה בפרשת בראשית היא ריבוי המין האנושי, "פרו ורבו ומילאו את הארץ", ושליטתו של האדם על הארץ וכל אשר בה, הברכה הנאמרת במלה "וכיבשוה". גם אחרי המבול לא נשתנה בזה הרבה. הברית שה' כורת עם נוח ועם בניו היא הבטחת קיומו של העולם ושל המין האנושי בעולם. שליטתו של האדם על העולם הנברא מורחבת ע"י זה שאחרי המבול מותר לו גם לאכול מבעלי החיים ולא רק להתפרנס מצמחים, כפי שהדבר נאמר בפרשת בראשית.

אך דבר אחד נאמר בפרשת בראשית, אשר יש לו משום יצירת קשר בין האדם ובין הבורא, הוא הפסוק המתחיל "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמור", כוונתי למלה "ויצו". אין אנו צריכים לשאול ברגע זה מה תוכן הציווי הזה. די לנו לרשום לפנינו שכאשר יש מצוה ומצווה הרי המצ"ו זה חי בקשר סיסטמטי עם המצוה, כפי שהצווי מכוון אליו וכמי שהצווי מחייב אותו למעשים מסויימים או להימנעות ממעשים מסויימים. כמי שמקבל צווים מאת הבורא חי האדם בעולם אשר בו קיימת ומוכרת מציאות ה' כמציאות של מי שיכול ורשאי לצוות על האדם, אבל עובדה זאת בלבד אינה מלמדת אותנו כלום על תוכן הקשר ויישומו בחיים. ואולם אנחנו מוצאים בהגות היהודית של חכמי התורה בכל הדורות תשובות שונות לשאלתנו, שנקרא אותן "שיטות-קשר", כי הן מאפשרות לאדם לחיות בקשר הדוק ומודע וכולל עם בוראו.

בכל דרכיך דעהו

אמנה אחדות מהשיטות האלה, ואתחיל בדעתו של הרמ"ב"ם שהידיעה את ה' היא מקשרת את האדם עם

הבורא. הרמב"ם מדבר על זה בספריו במקומות שונים ומציין במיוחד בחלק השלישי, פרק נ"א של מורה נבוכים, שארבעה בני אדם, שלושת האבות ומשה רבינו, הגיעו בדרך זאת של חיים בפני ועם הקב"ה לשיא ההישג האפשרי. ואלה בקיצור דבריו של הרמב"ם שם "כי אלה הארבעה, רצוני לומר האבות ומשה רבינו, התבאר בהם מן ההתאחדות בה', רצוני לומר השגתו ואהבתו, מה שהעיד עליו הכתוב, וכן השגחת ה' בהם ובזרעם אחריהם גדולה, והיו עם זה מתעסקים בהנהגת בני-אדם והרבות ממון ומשתדלים במקנה ובכבוד, הוא אצלי ראייה שהם, כשהיו עושים המעשים ההם, לא היו עושים אותם רק באבריהם בלבד, וליבותם ודעותיהם לא יסורו מלפני ה'". כך רואה הרמב"ם שהאדם המכין את עצמו והמטהר את עצמו ומחנך את עצמו לעמוד בידיעת ה' כמידת יכולתו – אותו אדם חי את חיייו מתוך מחשבה מתמדת במציאות ה', ומחשבה זאת היא המקשרת אותו איתו.

ועוד דרך אחרת, מתוארת בכתבי הרמב"ם, ואולי בצורה היפה ביותר, בפרק החמישי של שמונת הפרקים. די לי להזכיר לכם את המחשבה הזאת ע"י הפסוק שבספר משלי "בכל דרכיך דעהו" וע"י דברי המשנה "וכל מעשיך יהיו לשם שמיים", עליהם אמר הרמב"ם שהעובדה שהענין הגדול והמורכב הזה מצא לו ביטוי במילים הספורות של המשנה, עובדה זו מעידה על כך שדברי משנה זו נאמרו ברוח הקודש. לפי זה, אדם אשר כל משאו ומתנו, כל הנהגת גופו, וביתו, ומלאכתו, ועמלו הרוחני מכוונים להעמיד את כל עצמו ואת מעשיו בשרותו של ה', גם ההולך בדרך הזאת חי את חיייו לפני ה' כל הימים.

שיטה אחרת לגמרי אנחנו מוצאים במחשבה שלימוד התורה הוא הקושר את האדם עם ה', ואביא לדוגמא שורות אחדות מן הספר "נפש החיים" של רבי חיים מוולוז'ין. רבי חיים אומר לגבי לימוד התורה "ויכוון להתדבק בלימודו בתורה בהקב"ה, היינו להתדבק בכל כוחותיו בדבר ה', זו הלכה, ובזה הוא דבוק בו יתברך ממש, כביכול, כי הוא יתברך ורצונו חד". מעניין שניסוח מאד קרוב מוצאים אנו בספר שנכתב ע"י בן זמנו של רבי חיים מוולוז'ין – הוא רבי שניאור זלמן מלאדי,

מייסד חסידות חב"ד, בספר התניא שלו. שני אנשים שהיו מנוגדים ושונים בדרכם ביהדות ובהנהגת עדתם התאחדו ברעיון שאין כלימוד תורה המקשר את האדם לבוראו קשר של ממש. ומאחר שמצוות לימוד התורה היא מצווה שכמעט אינה פוסקת, ועל כל פנים היא על האדם בין ביום ובין בלילה, הרי יש בכוחה לשמור על הקשר הזה עם הקב"ה בצורה האינטנסיבית ביותר.

עבודת ה' בקיום מצוותיו

ושוב לשיטת קשר מסוג אחר, הוא הקשר של קיום מצוות התורה. כבר נגענו בנושא הזה כאשר דיברנו קודם לכן על המשמעות של קשר סיסטמטי בין מצווה ומצוה כפי שהוא בא לביטוי בפרשת בראשית, אבל גם אמרנו שהיקף ועומק הצוויים שבספר בראשית נראה מצומצם, ועל כל פנים לא נתפרש במקור. לעומת זאת ניתנו לנו בתורה מספר רב של מצוות, ואם מספרן המקובל הוא שש מאות ושלוש עשרה מצוות עשה ולא תעשה, הרי בא בעל "חובות הלבבות" ולימדנו בהקדמת ספרו שמספר סופי אפשר לכל היותר לתת ל"מצוות האברים", כלומר למצוות שה' אדם מקיים בגופו ולא במחשבתו ובאמונתו בלבד. ואילו אותם הצוויים, אותן החובות שרבנו בחיי אבן פקודה קורא "חובות הלבבות", להן אין מספר כי נולדות לאדם מתוך ראיית הסיטואציה בה הוא נתון ולפי הבנתו את רצון הבורא כפי שהוא מתגלה בצורה כללית בתורה. קיום כל המצוות, כאלה וכאלה, העמל לקיים אותן בשלימות בהתאם לדרישות ההלכה ובלי להזניח כל חובה חיובית ושלילית, מאמץ זה הוא המעמיד את האדם בכל רגע במצב של העבד המכיר את רבו ורוצה לשרתו ולעובדו בנאמנות ללא סייג וללא שיור. נשמע משפט אחד מספר "שערי תשובה" של רבנו יונה גרונדי ותעמוד על כוונתו, בהביאי בדיון זה את קיום המצוות כשיטת קשר נוספת. אומר רבינו יונה בשער השלישי של הספר: "יסוד השכר ושורש הגמול חלף העבודה בקיום מצוות עשה, כמו שנאמר (משלי יג, יג) 'וירא מצווה הוא ישולם', ונאמר (מלאכי ג, יח) 'ושבתם וראיתם בין... עובד אלוקים לאשר

לא עבדו, והעבודה היא במצוות התלויות במעשה". יוצא לנו אם כן שהעוסק בקיום מצוות הבורא, ובמיוחד במצוות עשה של התורה, הוא זוכה בכל שעה למעמדו של העבד הנאמן שאינו מתעלם מקיום אדונו לרגע, ואשר חדור בכל עת ובכל שעה רצון עז להקדיש את כל כולו לשרותו של אדונו שהוא חייב בו. ראוי הוא לייחד לתפיסה הזאת סעיף מיוחד מפני שלאור ההיקף הרחב והעומק הגדול של מצוות התורה מקבל הקשר בין מצווה ובין מצוה, מקבל הקשר של עבד ה' כלפי אדוניו, משמעות עשירה ומגוונת יותר מאשר יכולנו לקבל מן הנאמר באותו פסוק בפרשת בראשית.

הנשמה – חלק ה' ממעל

גישה אחרת ליצירת אותו קשר – היא המחשבה של חובת האדם לפתח את נשמתו שניתנה לו כחלק אלוק ממעל, והנטועה בגוף שמורכב מחומר שפל. על האדם לשמור אותה נשמה, להפעילה בגופו למעשים טובים התואמים את רצון ה' כפי שהוא נתגלה בתורתו. על ידי זה הנשמה עצמה מזדקקת ומשתכללת עד שהיא יכולה לחזור אל מקור מחצבתה האלוקי ביום שהאדם מסיים את חייו עלי אדמות. את הרעיון הזה ברצוני להציג בפניכם אגב קטע הלכות מכתבי המהר"ל מפראג. המהר"ל מקדים לנו את משל הזרע שנזרע באדמה: בטיפול הנכון יכול הזרע להתפתח לעץ על ענפיו, על העלים שבהם, על הניצנים שבו ועל הפירות שאותו עץ יניב. לעץ הזה הגדל מן הזרע משווה המהר"ל את הנשמה האלוקית השוכנת בגופו של כל אדם ואדם. ואלה הם דבריו:

"וכמו כן הנפש שהיא מלמעלה, זכה וטהורה, וניתנה בגוף האדם למטה וצריך שיוציא אותה אל הפועל, כמו שהגרעין יוצא אל הפועל מהאדמה שניזרע בה, היא יוצאת אל הפועל כפי שראוי אל הנפש, וכאשר יוצאת היא אל הפועל היא בשלמות, ומצד שלמות שבה היא דבוקה אל ה' יתברך כמו שהיא למעלה".

ולחן עוד משפט אחד:

"כך הוא דבר זה, אם לא היה מוציא פעולת המצוות

אתר דעת - מכללת הרצוג

אל הפועל היה נשאר בכוח מוטבע בחומר, ודבר זה קלקול אליו באשר נפשו מלמעלה, והיא מוטבעה בגוף וצריך שתצא נפשו אל הפועל מן החומרית כמו שיוצא לפועל זרע הנטוע בארץ".

מחשבה זאת של המהר"ל מפראג איננה שלו בלבד. רבים מהוגי הדעות עמדו על התפקיד המיוחד שיש לנפש האדם בשליחותה עלי אדמות כשהיא נתונה בגוף האדם כדי לשלוט בו. עליה לעמוד בפני הסכנה שהגוף עם נטיותיו החומריות ישתלט עליה וידכא אותה ויפסול אותה מלשוב אל מקורה האלוקי, זכה וטהורה כפי שהיא ניתנה בו. הרי את הרעיון הזה מבטא כל אחד ממנו יום יום באותה תפילה שמקורה במסכת ברכות דף ס', המתחילה במילים "אלוקי, נשמה שנתת בי טהורה.."

מצוות הבחירה ביהדות

ועתה, על הדרכים של גישור וקישור עם המציאות האל-קית שמניתי (והן רק חלק ממה שהגות היהדות העלתה) רוצה אני להוסיף פרינציפ סודר ומארגן שאין לו אותו תוכן כמו השיטות הקודמות, אבל הוא משתלב כמעט בכל אחת ואחת מן הדרכים עליהן דיברנו עד כה – כוונתי לרעיון בחירת האדם את דרכו מתוך אחריותו האישית לבחירה זו.

עקרון הבחירה באקסיסטנציאליזם

ובטרם אפרש ואציין את מקומו של רעיון זה בהגות היהודית רוצה אני להשמיע הערות מעטות המקשרות רעיון זה עם רעיון מרכזי בתורת האקסיסטנציאליזם, אותה הזכרתי בתחילת דברי. הערות אלה יגלו הבטים חיוביים שבתורה הזאת. בכך אין אני בא לשנות במאומה מן הקביעה הקודמת שהאקסיסטנציאליזם מבוסס על כפירה בקיומה של סמכות מחוקקת הנותנת לאדם את הנחיותיו והדרכתו בחיים חוץ מן האדם עצמו. אין ספק שעמדה שלילית זו למציאות ה', כפי שאנחנו מבינים אר, תה, היא מבדילה בינינו ובין התורה הזאת הבדלה גמורה.

אבל יכול להתקבל הרושם כאילו הפילוסופים שהגיעו לעמדת האכסיסטנציאליזם ממליצים למעשה על חיי הפקרות, כאילו יאמרו: מאחר שאין סמכות חיצונית לאדם אשר לה הוא חייב להכנע ולהיות כפוף, הרי הכל אפשרי והכל מותר, כי אין גורם אשר מצווה על האדם ויגביל אותו וירסן אותו מלהגרר אחרי יצריו ושאיפותיו האנוכיות. יתכן מאד שרעיונות האכסיסטנציאליזם אומנם מפתיים רבים להקל ראש כלפי כל חובה מוסרית וכל אחריות למעשיהם. הוא באמת עלול להוביל אנשים בדרך של הפקרות ונהייליזם מוסריים. אבל לא כן הבינו את הדבר גדולי ההוגים באסכולה הזאת. הנה, אדם כמו סארטר, הסופר והפילוסוף הצרפתי, המסביר לנו בקיצוניות גדולה שלדעתו לא יתכן כל "מהות" לפני הקיום האנושי, (הוא הדבר אשר עמדנו עליו מקודם), הוא אשר משמיע לנו משפטים תקיפים בהדגשת האחריות המוטלת על האדם בכל הכרעה בין אפשרויות שונות של פעולה. אצטט אחדים מן המשפטים האלה: "אין באדם ולאדם אלא מה שהוא עושה בעצמו". או משפט זה: "בבחירתך לעצמי אני בוחר תדמיתה של האנושות". או משפט כזה: "אחריותנו גדולה הרבה יותר משחשבנו מפני שבחירתנו נוגעת לכל המין האנושי". כבר במשפטים ספורים אלה אנחנו שומעים מעין יראת כבוד מפני הכרעתו של האדם והטלת אחריות רבה מאד על האדם ועל כל צעד שהוא עושה. שמעתם בודאי בשני המשפטים האחרונים שסארטר מקשר את ההכרעה האישית בשאלה הנוגעת רק בי, לעמדה שאני נוקט כנציג של המין האנושי כולו. אני מכריע לעצמי, אבל אין אני איש פרטי, אלא אני אקסמפלר אחד של המין האנושי, וכל המין האנושי מיוצג על ידי. על כן גם מיוצג כל המין האנושי בבחירתי ובהכרעותי. לכן מעיז סארטר לומר שאחריותנו גדולה הרבה יותר ממה שחשבנו, ואין ספק שיש במשפט הזה משום התקוממות נגד טענת סכנת ההפקרות שהושמעה נגדו מצד דים רבים.

ובחרת בחיים

ועתה נראה מה מקומה של בחירת האדם ביהדות. ידוע שבאופן כללי היהדות עומדת על חופש הבחירה של האדם. ביסס וחיזק עמדה זו שוב בצורה עיקבית ורחבה הרמב"ם במקומות שונים בכתביו, אחד מהם הפרק השמיני של שמונת הפרקים, הנקרא "ביצירה האנושית", וכן בהלכות תשובה בספר משנה תורה, ובמקומות אחרים. אבל כאשר הרמב"ם קורא בתורה בפרשת ניצבים את הפסוק "החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" אין הרמב"ם מקבל את המילים "ובחרת בחיים" כציווי האומר לאדם לעשות פעולה מסויימת של בחירה. וטעמו ונימוקו של הרמב"ם עמו. בשורש הרביעי מ-14 השורשים בספר המצוות מסביר הרמב"ם שאין הוא מונה כמצוות עשה כל אותם המאמרים בתורה המצווים ציווי כולל המתייחס לכלל מצוות התורה. גם את הציווי "ובחרת בחיים" מפרש הרמב"ם כציווי כללי כזה האומר כי כל מצוות התורה הן מכוונות לדרך החיים, וכל מה שנוגד את מצוות התורה הוא דרך המוות. התורה אומרת "בחר בדרך החיים", כלומר בחר בקיום מצוות התורה.

אבל אנחנו מוצאים אצל חכם גדול שחי תקופה קצרה אחרי הרמב"ם, אצל רבנו יונה גרונדי בספר "שערי תשובה" שכבר הזכרתי, עמדה שונה לגבי הציווי "ובחרת בחיים". כי רבנו יונה עומד על כך שיש מעלות למצוות עשה שאינן מצויות במצוות לא תעשה. כבר שמענו במובאה שקראתי לפניכם לעיל, שרבינו יונה טוען שעיקר השכר ניתן לאדם בעד עמלו בקיום מצוות עשה, ולא בעד אותה גבורה נפשית שהוא משקיע בשמירה מלעבור אחד מאי סורי התורה, מלעבור עבירה. זהו יתרון אחד שרבנו יונה מונה במצוות עשה. אבל בסיום הקטע המוקדש לתאור חשיבותן של מצוות עשה אומר רבינו יונה משהו מרחיק לכת הרבה יותר. סימן י"ז בשער השלישי מתחיל במילים אלה: "ודע כי המעלות העליונות נמסרו במצוות עשה". משפט זה בא להשמיענו שהאדם חייב להגיע למעלות

גבוהות יותר מאשר בתחילת דרכו בחיים, מעלה אחר מעלה, יש מעלות נמוכות ראשוניות, יש מעלות בינוניות, ויש מעלות עליונות. ואל המעלות העליונות מובילות מצוות עשה דווקא. ומהי המצווה החיובית הראשונה שרבנו יונה מזכיר, כאותם הצויים המעלים את האדם למעלות העליונות? הרי זוהי "מעלת הבחירה", שנאמר (דברים ל', י"ט) "העידותי בכס היום את השמיים ואת הארץ החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך". לדעתו של רבנו יונה אין "ובחרת בחיים" צווי כולל בלבד, שבא לזרז אותנו לקיים את כלל מצוות התורה המצוות על מעשים מסור-יימים. לא כך הדבר, אלא המילים "ובחרת בחיים" דור-שות מן האדם פעולה מסויימת. ומהי הפעולה הזאת? זוהי פעולת הבחירה! ואם האדם מתמיד ונותן את דעתו לקיים את חובת הבחירה שלו בצורה עיקבית, שלמה, נכונה וטובה בכל שעה שיש לפניו אפשרויות שונות שביני-הן הוא צריך להכריע ולבחור, אז הוא עולה לאט לאט, צעד אחר צעד, למעלות העליונות. ברור שמי שסבור ששמירה על הציווי "ובחרת בחיים" מסוגלת להעלות אדם למעלות העליונות איננו תופס אותו כציווי כללי בלבד, ולא כציווי חד-פעמי בלבד, אלא כציווי שבקימו ובמימושו עמל האדם כל ימי חייו. ובשכר עמל זה עולה האדם מעלה אל המעלות העליונות.

בחירה כחובה מסגרתית

יש כמובן גם בחירות חד-פעמיות בסיסיות, מעין ההחלטה "ואני וביתי נעבוד את ה'", או אותה בחירה של אמונת ההתגלות וקבלת עול מלכות שמיים. זו היא במובן מסויים הכרעה בסיסית חד-פעמית, אף על פי שאין התורה סומכת על הכרעה חד-פעמית זאת ומצווה אותנו לקבל על עצמנו ייחוד ה' ועול מלכותו פעמיים ביום, בבוקר ובערב. על אחת כמה וכמה שחובת הבחירה מלווה אותנו בכל שעות היום והלילה, בכל תחומי העשייה בחיינו ובכל דרך מדרכי הקשר ושיטות הקשר בין האדם והקב"ה. כי האדם מכריע תמיד בין אפשרויות שונות ובורר ובוחר לו דרך בחיים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

כל בחירה כזאת צריכה להיות בחופש מתוך שיקול האפשרויות, מתוך ידיעת הטוב, מתוך ידיעת הרע והתרחקות ממנו ודחייתו המוחלטת. נראה לי איפוא שמי שמאמץ את רעיונו של רבנו יונה ואת תפיסתו של מצוות התורה "ובחרת בחיים" ימצא שפה משותפת והבנה מסויימת גם עם הגישה האכסיסטנציאליסטית. כי גם זה וגם זה מעמידים את האדם משעה לשעה ומרגע לרגע בפני בחירה, ואינם משחררים אותו מן העמל שבאחריות מתמדת על כל אשר האדם עושה וכל אשר הוא נמנע מלעשותו.

יחד עם זאת לא נתעלם מן ההבדל העמוק בין הבחירה האכסיסטנציאליסטית מזה והבחירה התורנית, לפי תפיסתו של רבי יונה גרונדי, מזה. כי הבחירה לפי הדרך הראשונה מפצלת את החיים והמציאות של האדם לאקטיבים בודדים של הכרעות בכל מקרה. היא בודדת, והיא פעולה חד-פעמית שאינה מתקשרת לשום מסגרת קבועה מאחדת וכוללנית שבתוכה עומד האדם. היום אני רואה לפני את האפשרויות ובורר לי אחת מהן מתוך ראיית אחריותי, שאני לא רק אני אלא אני נציג כל המין האנושי. ואילו מחר אחליט בסיטואציה אחרת מה שאחליט מתוך אותו רגש של אחריות, אבל שום דבר אינו קושר אותי למה שהיה אתמול, כשם שאין אני רוצה לקשור את עצמי לגבי מה שיהיה מחר. יתכן שהמצב הנפשי של האכסיסטנציאליסט מביאו לסידרה של בחירות שאין דבר מקשר את חוליותיה. שונה מצבו של האדם הבוחר בתורה כמסגרת חיוו. כי הבוחר במסגרת התורנית הרי קשרו היסודי והמתמיד עם ה' האחד, באחת הדרכים של קשר אשר רמזנו עליהם בקצרה לעיל, הרי זו נותנת לו מסגרת מאחדת. כל אחת מהשיטות שדיברנו עליהן היא כמו רשת רבת החוטים הפרושה על כל חיוו של האדם לכל גילוייהם השונים, בין במלאכה בין במדע, במוסר וביחסים בחברה. האמונה בה' אחד, אשר תחת עיניו ובנוכחותו אני חי את חיי באורח החיים של "שוויתי ה' לנגדי תמיד", הוא גורם המאחד את עולמו של האדם תחת הרצון של האחד. נראה לי שבראייה זאת של דרכו של האדם, אף כי האדם בוחר מיום ליום, ומשעה לשעה את צעדיו, טמון היסוד

אתר דעת - מכללת הרצוג

הפורה ביותר של תפיסה כוללנית, שעיקרה: דרכו של האדם בזיקה למציאות ה' בכל אחד מצעדי חייו.

סוף דבר

אסיים את הדברים בכך שאתייחס ואזכיר לעצמי ולכם דברים ששמענו וקראנו לפני ימים מספר בבית הכנסת בקריאת מגילת קהלת. מגילה זאת מביאה לפנינו דברים קשים ומזעזעים, הגדים אשר יש בהם כדי לערער את בטחונו של האדם. אבל בא הפסוק המסכם האומר "סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם". דברים שאמרתי היום בפניכם גם הם אולי מזעזעים ומערערים דעות ואמונות שנאחזנו ונשענו עליהן שנים רבות. לכן רוצה אני לסיים באותו פסוק, ולומר לעצמנו שבסופו של דבר מובלים אנחנו לידי כך שאל לנו לחיות עם חידות ללא פתרון, אל לנו לקבל שהעולם הזה הפיסי ואנחנו כיצורים אנושיים בעולם הזה חיים ללא משמעות, ללא פתרון, ללא תשובות. מקבלים אנחנו את ההכרעות הראשוניות! בחרנו ובוחרים אנו מדי יום ביומו מחדש את הבחירה הבסיסית של קבלת ההתגלות ועול מלכות שמיים, ומקבלים על עצמנו את דברי קהלת "סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם".